

LAULDUQ SYNAQ*

Paul Hagu

Alostusõs õks veid'õ teooria-undsõtamist kah. Mul tulõ edespite jutus võttaq kynõlduq, laulõduq ja kirotõduq synaq. Tuu olõsiq vallalitsõst ussõst sisseмурдминõ, ku ma nakasiq püüdmä selges tetäq, õt nääq tävveste ütesugumatsõq olõ-i, a ütstõdsõga sidosiõ õks. Tuuh kahtlõ-i vast kiäki. A kuimuudu täpselt? Silmärõõmu peräst võta appi sändse skeemi, kuigi mul perästpoolõ timäga suurt midägi pääle naadaq olõki-i.

Õgas juhtumis olguq synnuga kaq üle kõrrat: kynõld syna mõotas kirotõttu ni laulõt synna, a laulõt syna ja kirotõt syna vahel om õkva katõ otsaga nuul' – pääle laulu kirjapanõmisõ om s'oo ilma aigu õigõ tavalinõ tuugi, õt laulusynnu saias kirätähe vahendusõl, mitte ütsindä kullõmisõga, nigu tuu vanast oll'.

Allpuul paar näüdet, kuis naaq kolm võivaq erinedäq.

Anne Vabarna pruuq' om võet laulust „Kalajärve kittüs“:

kynõld syna	muial jyykõnõ , Annel iikene ;
kirotõt syna	iikene (Anne laula kirjapanõkidõh);
laulõt syna	ii-ii-kene (saa kuuldaq helükonservist, kasseti vai CD-plaadi päält).

Meeste pruuq' (näüde peri meestelauluplaadilt „Ülgeq ütte“):

kynõld syna	vel'okõsõq ;
kirotõt syna	vel'o- , vel'o-jo , vel'okõsõq (tekstivihuh);
laulõt syna	ve-l'o-oo- , ve-jel-l'o jo , ve-l'o-kõ-hõ-sõ .

---

* Laendõt ettekannõh TÜ Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringidõ keskusõ seminärlit „Kynõlduq synaq“, 8. juunil 2018.

Mis sis lauldõh muutus kah?

Jutu- ja laulusyna vahelõ aja selge vaihhõ sisse tuu, õt laulusynaq piat kokko juuskma laulu viisiga. Tuuperäst lætt lauldõh vaja mynigi kõrd synna lauldaq pikembähe vai lühembähe, ku harinõmiisi jutuh tetäs. Laulah omma nuuq erisüseq inämbüisi peri minevikust, varahambast laulpruugist, mis keeleaoluu perrä om viil varahampa olnu üldine kõõlõ (ka jutuajamisõh kasutõt) keelepruugilõ. Kui mul siih tulõsiq himo nuid õigõ peeñkeisi hääliguerisüisi üles lugõma naadaq, saasiq ma õigõ suurõ pütütävve ütsikide häälikidõ võrdlõmisõst tulõnõvat grammatikaputru, mynd seika mainih näütüses:

- sisekao arqjääminõ (tõõsõ silbi vokaal jääs alalõ ka sis, ku edimäne silp om pikk): *saa-i ti laulu lauldõmahe*;
- lõpukao arjääminõ (õigõ mitmõh käändeh):
inne, mari, ma maalõ lää-i, saada-i saabasta morolõ;
- liisna vokaali (švaavokaali) appivõtminõ:
ülgeq synaq seligehe, laskõq jorro julygõhõ.

Ja viil nii pall'õ-pall'õ edesi. A ynnõs olõ-i tuud sukugi vaija siin tetäq – kes tuu vasta täpsembät huvvi tund, tuu saa kygõst väega ilosa ülekaetusõ eesti rahvalaulõ antoloogia IV vihu keeleülemaatõst, koh Peegli Juhan om muu eesti regilaulu man ka „Setokõstõ laulah“ löödüvä ütsipulgi ette võtnuq ja vallalõ seletänüq.¹

Suurõmbaq ja selgembäq leelokeele erisüseq

Suurõmbaq ja selgembäq leelokeele erisüseq olõsiq kindlahe targõmb kas vai lühkultki jutus võttaq.

Vast ei olõqki veiga eriline, a silmä kargas, õt vanõmbah lauluh sai õnnõ üldäq *ime* ja *ese*, mitte *imä* ja *esä*. Ma mõista-i taa seletüses muud arvadaq ku tuud, õt lauljilõ olõ-s määgminõ miilt pite. *ä*-litsõq tüveq tulõvaq ette peris ilda, jo vahtsõbamoodulitsõh lauluh, nigu näütüses „Kośaq kua takah“:

kull'a imä, tsirgu imä, kośaq ommaq kua takah.

---

¹ J. Peegel, Regivärsilise rahvalaulu keelest. – Eesti rahvalaulud. Antoloogia. Toim. Ü. Tedre. Tallinn 1974, 4. kd, lk. 45–76.

Selle om mul peris imelik kullõldaq, ku vahtsõmbal aol tüküs määgminõ ka vana laulu synnu sekkä.

Kindlahe om olulinõ üts asi, mis harvastõ tulõ ette ka jutu seeh, aq lauluh om veiga tavalinõ. Nimelt rõhulda silbi vai syna iiholõvalõ synalõ handa köütmine (tiidüskeeleh *enkliis*). Harva lauldas *õks ~ yks ~ iks* uma-ette silbis, inämbüisi hääldedäs tä iiholnuq syna vokaaliga kokko:

jalga ostõ_ks sirgõ^q saapa^q, / pähä_ks kööritü kübärä.

Seto leelo esierälinõ võtõh, midä mi hõimurahvaq pääle komi tunnõqki-i, om silpe vai synnu vaihõlõkiilminõ (tiidüskeeleh *eksplentiiv*) (liit)syna sisse. Vaihõlõ kiuluq võidas ütest silbist ja synast kooni õigõ mitmõsynalitsõ polminguni, näütüses:

vele_ks-kene noorõkõnõ;

kolmõ-nää^q-keske kumardiva^q;

küle- omma_ks täl -luu^q kündre piu^q;

kodo- tälle ka õks sääl -ello kõnõliva^q;

Mis eksplentiivi man viil märk´misväärilitsõs tulõ lukõq, om tuu, õt tä või muutaq arq synalõpu vokaalharmoonia. Syna *vell'okõnõ* lauldas *-kõnõ* lõpuga selle, õt iihpuul om tagavokaal *o*. Ku syna saa eksplentiivis tagavokaali, muutu-i midägi, lauldas *vell'o-sa-kõnõ*; a ku eksplentiiv om iihvokaalnõ, muut tuu ka lõpu iihvokaalsõs: *vell'o-tü-kene*. Iihvokaalsõ synaga *imekene* käu risti vastapite: lauldas *ime-sa-kõnõ* ja *ime-nääq-keseq*. Tuusama lugu *tätakesega*, koh iihvokaalnõ eksplentiiv *küll* muuda-i midägi: *tätä-küll-kene*, a tagavokaalnõ *no* käänd hääldüse hindä perrä: *tätä-no-kõnõ*. Sändsest pruugist om vanast kõvõмбаhe kinni peet, parhilla johtus iistütlejil ni takahlauljil ütte ku tõist.

Synolistõ synavara

Üts haro, koh erisüs kynõldu ja lauldu syna vahel õigõ kinäste nättäväle tulõ, om synavara. Selle ma võtagi ette tuvvaq näütit kolmõ lauligu, Laanõtalo Maarä, Linna Okse ja Vabarna Anne laulusynavarast. Ma arva, õt muistjago üleseletämisõ vaiva jääs arq, ku ma anna näütile mano kirä-keelidse tõlkõ.

Alostaq võisiq **Laanõtalõ Maařast** (Maria Laanetalu (1897–1931), Molnika k), kellelt om kirja pant 234 laulu ja mõřsaikku. Synaq, midä Maařa nõih näütih (ja muialgi ummih laulah) pruuq', omma lainuq vinne keelest ja tulõvaq ette ka õgapääväkeeleh. Õgas Maařal synolitsõna olõki-i veiga rikas ja umaperäne synavara.

alta kae räti atlatsõ, / pääältä räti prääñkatsõ
ma vaatan alt atlase räti, pealt räti präänikuse

kõik ommaq oigõ usuga, / ommaq viitä veeselät
kõik on [nad] rahuliku meelega, on lõbusa viisiga (iseloomuga);

mullõ tulõq kerrä kerimä, / tulõq määtsä mähkmä!
mulle tule sa [veimevakariideid] kerra kerima, tule palliks (rulliks) mähkima!

kutsma kutsiq umma kornitsahe, / vasta võtiq tarrõ valgõhe
[pulma]kutsumiskäigule kutsusid sa oma majja, vastu võtsid valgesse tuppä

kruut olli kokko kandma, / virk kokko viimä
tragi olin ma [viljavihke] kokku kandma, virk kokku viima (vedama)

Linna Okse (Ksenia Linna (1878–?), Lykova k < Luhamaa Põrstõ k), kelle käest om üles kirotõd 2 eepost, 126 laulu ni ikku. Näüteq ommaq võeduq eeposõst „Suurõ arsti elolugu“. Iihpuul om näütih vinne keelest üle võet synnu pruuqmisoõst, takahpuul tuust, kuis Okse mõist veiga ilosahe uma keele synnuga toimõ tullaq ja ku vaja, manogi tetäq.

mia_ks tsura^q tsuudatõli^q, / ese puja^q ilotõli^q?
mida poisid veiderdasid, isa pojad laulsid?

pääle lugi mynõ mal'tva, / haard' lukõ^q halusynnu
lisaks luges mõne palve, haaras lugeda valusõnu

sinnä sai salasihe, / jäi kodo kořusõhe,
sinna sai okstest onni, jäi koju varjualusesse

*aidah õks olle **jaarus** rokajauha, / tõrdo täüis tõprajauha*
aidas oli lade rokajahu, tünn täis loomajahu

*kas naka ma paabat pelgämä, / **karsonat** kargama?*
kas hakkas ma vanaeite kartma, pimedat kargama (pagema)?

*umma kas jovva-i sa naist ravid^a, / umma kassa **kormitõlla**^a?*
kas sa ei jõua oma naist toita, oma kaasat elatada?

*nii oll' **toolk** tuuh tarõh, / asi noil armil*
selline oli aru(saamine) tolles majas, asi (olukord) nendel armsatel

Šoo jao lõpõtusõs viil näüdeh, koh edimäteh riah om eesti syna, a tõõsõh
ka vinne keelest üle võet:

*esiq teiq **peldigu** peräle, / tõistõ nulka **nuusniga***
ise tegid nad peldiku [tare] pärasse, teise nurka käimla

*lõigi_ks leibä tsirbiga, / nührä ravvaga **nühridsi**^a,*
lõikas leiba sirbiga, nüri rauaga nüsis

*võtt' õks tuvi tu'ast kinni, / **käpäs** kinni käe alt,*
võttis tuvi (neiu) turjast kinni, käppas kinni käe alt

*sis õks olle ime **osahunu**, / kodo tullõh **torbahunu***
siis oli ema solvunud, koju tulles pahanenud

*pujal om vaest **putas** jutu man, / om **kinnis** keele man*
pojal on vast puue jutu puhul, on kinnis (takistus) keele juures

*nuur olõ_ks ma näio **nurdsahunu**, / käpe kabu **käbrähünü***
olen ma, noor neiu, närtsinud, kärke neiu kortsu tõmbunud (*synnu tege-
lik mõtõh paistus siski olõvat*: olen, noor neiu, ma nõrdinud, kärke neiu
solvunud)

*näiot ülti_ks poiga **pundsahun**^a, / näiot ülti_ks tütärd **tündsähün**^a*
neiu õeldi olevat poega [kandes] pundunud, neiu õeldi olevat tütre pärast
paisunud

*Kui sai^q laulu^q laulõdu^q, / ilokõrraq isidü^q,
tõsura^q tei^q kosilasõst **kunga**, / joodiksandi Juhkimast,
toolõ pannü^q koti kaala, / **toorba** tuõo pääle,
sis anni^q kepi kätte, / **paalka** parra pejjo.*

Kui said laulud lauldud, ringmängud tehtud,
poisid tegid (sättisid) lonkaja kosilaseks, Juhkimist (tegid) joodikkerjuse,
talle panid koti kaela, toidukoti turja peale,
siis andsid kepi kätte, paraja toki pihku.

Vabarna Anne (Anne Vabarna (1877–1964), Võporsuva k < Toña k),
kinkält om kirja pant 16 eepost ja 414 laulu ni ikku. Annel oll' nii suur ja
lağa synavara, õt säält om õkva rassõ mynd synna vällä kořadaq mõttõga,
õt vot soo om noq tunnuslik Annelõ. Siski, timä oll' **luuja** nii laulu ku
synnu man. Ma looda, õt ti Anne mõttõst arvu saat, a ma olõ nii ull', õt
kiräkiilde joht tõlkiq mõista-i värssi:

*tedrekesel tikõ huul' – / hummogolt õks ukõrdõllõq, / peräst päivä
pikõrdõllõq
tedrekesel tige hool – hommikul ukerdada, pärast päeva ???*

Tasos ti silmi ette tuvvaq näüdeh, koh Anne pand kokko (tuul aol) lain-
synaq võro ni vinne keelest:

*ubina^q õks küll küleh kui kõrvetsä^q, / tõõsõl uibol kui tyykva^q,
õunad küljes kui kõrvitsad, teisel õnapuul nagu kõrvitsad*

*naate õks sääil saia **küdsämähe**, / pekrenaaseq **pekütelliq**,
hakati seal saia küpsetama, pagarinaised küpsetasid*

*tarrõ tuu^q õks sa valgõ **vaõsonka**, / leevämõhk ligitsilla
tuppa too sa valge leivaastja, ligidale leivamõhk*

Anne võidsõ ollaq edimäne, aq kindlahe mitte ainus, kes umah lauluh
pruukõ säänest vinne synna ku:

*sis olli püssä paukunat, / pulimõõda poksunat
siis oli püssi paukumist, kuulipilduja plaksumist*

Tä tiid' ka säandsit synnu, midä õgapääväjutuh pruugita-s, aq lauluh tulliq tarbis:

*määnest naka õks jäl tüüd tegemähe, / nurmõtüüd **nurk'mahe**?
millist tööd ma hakkam tegema, põllutööd nuhkima?*

*Hummõn mine^q õks sa maalõ kaemahe, / nurmõ viirde **nurk'mahe**
homme mine sa maale vaatama, põllu äärde nuhkima*

Om säandsitki synnu, midä ma tõisi synolitsi käest löüdnü olõ-i (sis äkki Annel hindäl pruuk'misõs võet?), a tunnuslik näile (nii ku soolõgi näütele) om tuu, õt Anne om andnuq synalõ eri tähendüisi. Ma tahasi-i ollaq eriala-idiot, kes arvas, õt tä täpsehe tiid, midä Anne lauldõh mõtõl'. Liisna olõ-i meeleh pitäq, õt Anne kirola-s paprõhõ üttegi umma laulu, Anne latsi kõrval teiq tuud tüüd mynõqki kirämeheq, tõisist rohkõmp kindlahe Paulopriit Voolaine. Selle olõ-i mul kõvva usku, õt Anne üteld *osatamma* ja *osatamma* ommaq eri synaq, vast siski innemb tuusama syna. A täl om kindlahe inämb tähendüisi, kui mul tõlkmisõs pruugit 'ütlemä' tähendus.

*Tälle üt'el' õks sis peenü peremiis, / ora tätä osatõlli
talle ütles siis peenike peremees, orja isa osatas*

*Kataj õks jäl laul', ei's üt'el', / ossakõsõ^q osatõlli^q
kadakas jälle laulis, ise ütles, oksakesed osutasid*

*sõbra^q, saimõ õks no üt'le kynõlõma / umadsõ^q osatama
saime nüüd, sõbrad, ühte rääkima, omaksed arutama*

*uibus õks ohe, ei's osat', / kapstas kahit's, ei's kaibas,
õnapuu ohkis, ise kurtis, kapsas kahetses, ise kaebas*

*kyyq õks tä nulgaq nurgõlli, / kyyq ohoq osatõlli
kõik nurgad ta (nurganaine) roitis, kõik ohud (sünnitusvalud) osaks sai*

*viina-ks-mi-päaga veerätelle, / ollõ päaga osatõllõ
viinapeaga me laulame, õllepeaga juttu vestame*

*viin õks nakas villu laskõmahe, / nakas ollu küll osatamma
viin hakkab vilet laskma, õlu hakkab rääkima*

Anne laula man om kykõ paremb vällä tuvvaq, kuis synolitsõq mõist-
vaq uma keele ilosambas ja rikkambas muutmisõs ar pruukiq synaliitit.
Mynigi kõrd om viie peräst vaja synna silbi võrra pikembäs vinnütäq
(2. näüde, koh mano tulõ muidogi ka kõrdamisõ maik):

*hopõn õks **hirnaht'**, kerik heläs, / kuldakupa^q kumisiva^q
hobune hirnatas, kirik belas, kuldakupud kumisesid*

*tuu õks sis hiiru **hirnaskõlli**, / illos musta muhaskõlli
too siis hiiru (hobu) hirnatles, ilus must muheles*

Vai sis nii:

*havvõ^q handa **hõörütäse^q**, / sudak iks lask suurt jorro
havid saba keerutavad, koha laseb suurt joru*

*haug iks handa **hõörüteli**, / latik lei suurt laulu
haug saba keerutles, latikas lõi suurt laulu*

Peris kinä om nätäq, midä Anne mõist ette võtta syna *pauk* tüvega nii
tegosyna ku (takahpuul) nimisyna kottal:

*takah **pauk'** suur palo, / suu- õks kõik -mättäq märisiväq
taga paukus suur palu, soomättad kõik mõrisesid*

*sis **paugiq** õks meil kerisekiviq, / kulla kiviq kuumast lätsiq
siis paukusid meil kerisekivid, kulla kivid kuumaks läksid*

*takah õks meid püssäl **paugutadas**, / kuulipüssäl kopsitas
meie taga püssil paugutatakse, kuulipüssil kopsitakse*

*ime õks kõõ käve **paukõh**, / tõõsõh majah tõrõldõh
ema käis alati paukudes, teises majas tõreldes*

*nakas jo püssä **paukumahe**, / tuli- nakas jo -rauda tossutamma
hakkab juba püss paukuma, tuliraud hakkab juba tossutama*

*vell'o õks sis püssä **paugutõlli**, / tulirauda tossutõlli
noormees siis püssi paugutas, tulirauda tossutas*

sis õks looga^q loksahtevva^q, / sis parda^q paugahtiva^q
siis loogad loksatasid, siis (ree)pardad paugatasid

au- naatas sis õks -pauka andmahe, / suurõtükü^q tümisemmä
aupauke hakatakse siis andma, suurtükid [hakkavad] tümisema

kuri pelgäs õks tuud püssä paukumat, tuliravva tossukõist
kurat kardab seda püssi paukumist, tuliraua tossukest

Peräh naid laulunäütid saa vällä tuvvaq, mändseq olliq synoliisil uma synavara rikastamisõ tiiq:

- lainaminõ tõisist keelist;
- tulõtusõq (syna)liidõtõ abil;
- synolitsõ hindä märgotus.

Aig ommõ kyik otsaq kokko võttaq! Mis jääsiq tähtsäs meeleh pitäq? Jääs tuu:

Kykõ suurõmbaq seto synasepäq olliq lauluimäq!

Paul Hagu: Sung words

A clear difference between the spoken word and the sung word is made by the fact that song lyrics have to fit the melodies of the Seto runic song style “leelo”. Nevertheless, the article does not deal with sound and syllabic differences between the sung word and the spoken word, because there is a thorough overview of this by J. Peegel in the 4th volume of the anthology of Estonian folk songs that is also relevant to the Setos.

The article focuses on the vocabulary of three singers (Maria Laanetalu, Ksenia Linna and Anne Vabarna). On the basis of examples it can be claimed that the singers can enrich their vocabulary by using: 1) borrowings from other languages, in particular Russian, 2) derivational affixes, 3) their own new creations. It is concluded that the best Seto poets were the “song mothers”, the most highly regarded leelo-singers. The article also mentions the Seto practice of inserting syllables and even groups of words within a (compound) word, known technically as epetives.

Paul Hagu: Lauldud sõnad

Räägitud sõna ja lauldud sõna vahele teeb selge vahe see, et laulusõnad peavad sobituma seto regilaulu leelo meloodiatele. Siiski ei puudutata artiklis lauldud sõna hääliku- ja silbierinevusi võrreldes räägitud sõnaga, sest J. Peegli sellekohane ülevaade eesti rahvalaulude antoloogia IV köites on pädev ja ammendav ka setode kohta.

Artikli põhitähelepanu keskendub kolme lauliku (Maria Laanetalu, Ksenia Linna ja Anne Vabarna) sõnavarale. Näidete alusel võib nentida, et laulikutel oli võimalus oma sõnavara rikastada 1) laenudega teistest, eriti vene keelest, 2) sõnade tuletusliidete abil, 3) endapoolse uusloominguga. Järelduseks on ka see, et seto parimad sõnasepad olid lauluemad. Artiklis puudutatakse mainimisi ka setodele eripärast ekspletiivi, silpide ja isegi sõnagruppide vahelekiilumist (liit)sõna sisse.